

*Kritische bibliografie***TUSSEN ONDERZOEK EN ONDERRICHT.****Wilhelm Dilthey's grondslagenonderzoek van de geesteswetenschappen in het licht van een nieuwe werkinterpretatie.***Guy van Kerckhoven*

-Hans-Ulrich Lessing. *Wilhelm Diltheys 'Einleitung in die Geisteswissenschaften'. Werkinterpretationen.*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2001, 240 pp., € 17,38. ISBN 3-534-10393-9.

1.

De innige verbinding van onderzoek en onderricht is de humus van de geesteswetenschappen. De wetenschappen van mens, gemeenschap en geschiedenis verdiepen zich onbevangen in het leerboek van de mensheid en ontlene hieraan ook de regels voor de opvoeding van het menselijk geslacht. Overal buigt zich hier leven over leven en reikt een oudere generatie een jongere de hand. Geen voorwerp van de menselijke weetbegeerte is voornamer. Aan het snoer, dat leven met leven verbindt, rijgen zich de filigranen van de levenswandel. Geen regel overtreft deze, een menselijke gestalte in de vervluchtiging van de tijd tot volkomenheid te brengen. De vrucht van de onderzoeksarbeid van de geesteswetenschappen is ondeelbaar met de leidraad voor het levensonderricht verenigd. Dit onderzoeksethos spiegelt deze bijzondere aesthesis, die de geesteswetenschappen voedt.

Het omvangrijk oeuvre, dat Wilhelm Dilthey (1833-1911) heeft nagelaten, ontspringt aan het verlangen, om de wetenschappen van mens, gemeenschap en geschiedenis door exact onderzoek met een filosofisch oogmerk een zekere grondslag te bieden. Dit onderzoek is analytisch en beschrijvend. Het verzet zich tegen de smeedkunst van de filosofische systemen die door het gebruik van abstracte of speculatieve principes de concrete maatschappelijk-historische werkelijkheid ontwrichten en de ontwikkeling van de wetenschappen, die deze realiteit nuchter en onbevangen wens te onderzoeken, belemmeren. Enkel door het isoleren van deelinhouden en door hun bijzondere studie kan de maatschappelijk-historische werkelijkheid worden onderzocht. In haar complexe gestalte is ze voor het denken ongrijpbaar. Het filosofisch oogmerk van dit grondslagenonderzoek van de individuele geesteswetenschappen blijft daarbij strak gericht op de bijzondere praktische betekenis van deze wetenschappen, door de verworven theoretische kennis in deze werkelijkheid zelf werkzaam te worden. De ontwikkeling van technische theorieën en toegepaste disciplines

maakt de toepassing in de voortschrijdende differentiëring van de geesteswetenschappen zichtbaar. Het welhaast natuurlijke groeiproces van de geesteswetenschappen filosofisch bij te staan, het ontwikkelingshistorisch perspectief, dat hierin schuilgaat, in volle breedte te ontvouwen vormen de aanzet van Dilthey's onvoltooid gebleven voornaamste werk: *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883). Dit voor de geschiedenis en theorie van de geesteswetenschappen baanbrekende werk, dat een torso is gebleven, is voorwerp van een recent verschenen 'Werkinterpretation' in de door de Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt sedert geruime tijd gepubliceerde gelijknamige reeks. Deze heeft tot doel, op een heldere en zakelijke wijze belangrijke filosofische teksten, die op de intellectuele en culturele ontwikkeling een onuitwisbare stempel hebben gedrukt, te ontsluiten. Met alle geesteswetenschappelijke analyse delen deze werkinterpretaties de opgave, tussen onderzoek en onderricht een brug te slaan, bronnenonderzoek en gedetailleerd commentaar ten dienste te stellen van een lezende reactivering van de tekst. De werkinterpretaties zijn derhalve toevertrouwd aan auteurs, die door hun jarenlange studie en uitgavewerk een intieme vertrouwdheid met het geanalyseerde werk hebben verworven. Met een beknopt en verfrissend betoog, met een gedoseerde verwijzing naar vakliteratuur werven ze nieuwe lezers en ondersteunen hun studiewerk. Historiciteit heeft hier geen andere betekenis dan deze: de arbeid, die een generatie voor een andere verricht

De werkinterpretatie, die H.-U. Lessing van Dilthey's *Einleitung in die Geisteswissenschaften* aanbiedt, toont een meesterschap, dat alleen uit de vereniging van onderzoeksexpertise met een welhaast aangeboren pedagogische begaafdheid ontstaat. Vorige studies en uitgaven hebben al aangetoond, dat Lessing niet alleen een Dilthey-expert is, maar tevens tot de markante vertegenwoordigers van de hermeneutische filosofie behoort. De keuze van de Wissenschaftliche Buchgesellschaft, om hem de werkinterpretatie van Dilthey's *Einleitung* toe te vertrouwen, is weloverwogen en trefzeker. De te vervullen taak is tweevoudig. Allereerst, een 'werkimmanente' analyse en interpretatie aan te bieden, die de kernbegrippen, de centrale inzichten van Dilthey toelicht in een tekstgetrouwe commentaar die Dilthey het woord geeft en tevens het resultaat van zijn beschouwingen kritisch afweegt. Zoals bekend, is Dilthey's *Einleitung in die Geisteswissenschaften* 1883 als eerste 'band' verschenen met als ondertitel: 'Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte'. Dilthey werkte onverdroten aan een tweede 'band', die het eigenlijk zwaartepunt van de *Einleitung* zou vormen: de kennistheoretische, logische en methodologische fundering van de geesteswetenschappen. Met uitzondering van enkele voorbereidende artikels bleef dit vervolg op de *Einleitung* uit en diende uit de handschriften te worden samengesteld, in hoofdzaak in volume XIX van het verzameld werk: 'Ausarbeitungen und Entwürfe zum zweiten Band der Einleitung in die Geisteswissenschaften' (ca.

1870-1895'). Een werk-overschrijdende contextualisering van de eerste band heeft tot doel Dilthey's voornaamste werk in het geheel van zijn oeuvre de juiste plaats te geven: als een scharnierpunt én fragment van zijn fundamentele opzet, in het spanningsveld van de Duitse kritische filosofie sedert Kant een 'Kritik der historischen Vernunft' tot stand te brengen. De interne tweeledige opbouw van Dilthey's *Einleitung* in een eerste inleidend boek, dat een overzicht van de samenhang der individuele geesteswetenschappen biedt, waarin de noodzaak van een grondslagenwetenschap wordt betoogd, en een tweede boek, dat heerschappij en verval van de metafysiek als grondslag van de geesteswetenschappen beschrijft, stelt de auteur voor een belangrijke keuze. Een getrouw commentaar van Dilthey's 'Phänomenologie der Metaphysik', die in tal van filosofie-historische studies van zijn hand uitwaaert, is van aard, om het filosofisch oogmerk van de *Einleitung*, de dwingende noodzaak van een kennistheoretische fundering aan te tonen, onder de omvang van de behandelde historische stof te bedelven. Ongemene zeggingskracht heeft niettemin het vierde 'Abschnitt' van dit tweede boek, waarin Dilthey de ontbinding van de metafysische verhouding van de mens tot de werkelijkheid en het verschijnen van het moderne kennistheoretische standpunt beschrijft, dat voor het grondslagenonderzoek van de geesteswetenschappen van doorslaggevende betekenis is en het aanhechtingspunt voor de in uitzicht gestelde tweede 'band' vormt. Om deze reden kiest de auteur consequent ervoor, om het tweede boek summier te bespreken, als contrastfolie van Dilthey's ervaringswetenschappelijk standpunt, en dit negatieve deel van de *Einleitung* inzonderheid toe te spitsen op Dilthey's betoog over de onmogelijkheid van de metafysiek als wetenschap, dat in zijn latere 'Weltanschauungslehre' uitmondt. Wat op deze wijze aan volledigheid wordt ingeboet, wordt ruimschoots vergoed door de toegenomen filosofische scherpte van Dilthey's *Einleitung*. Enerzijds komt hierdoor de ruimte vrij voor een uitvoerig commentaar op Dilthey's eerste, inleidend boek, dat in het negentiende hoofdstuk : 'De noodzaak van een kennistheoretische fundering van de individuele geesteswetenschappen' een voorlopig hoogtepunt bereikt. Anderzijds kan de auteur Dilthey's *Einleitung* in het perspectief van het lang verwachte vervolg: de tweede band, plaatsen en anticiperend op Dilthey's laatste poging, om deze kennistheoretische fundering alsnog te bewerkstelligen: *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (1910) ingaan. De werkinterpretatie van Dilthey's *Einleitung* wordt verhoogd tot een inleiding in zijn kritiek van de historische rede, zonder de indruk te willen wekken, deze ook exhaustief te willen behandelen. De *Einleitung* verschijnt in een nieuw licht. De positivistische coulisse van het werk, die velen – onder hen ook Husserl – ervan weerhield, om zich in de eerste band te verdiepen, wordt behoedzaam opzij geschoven. Zonder de stempel des tijds van Dilthey's *Einleitung* te willen wissen, biedt het werk uitzicht op de 'geschichtlich-

gesellschaftliche Wirklichkeit', de 'geistige Welt', waarvan het kennisgehalte met de levensverhoudingen van de mens innig is verweven.

Twee fundamentele intenties vormen de sokkel van de *Einleitung*: een wetenschapsfilosofische en een onderliggende principieel-filosofische. (pp. 17-18) Historiciteit en actualiteit van deze mijlpaal in de filosofie van de geesteswetenschappen zijn hierin geworteld. Dilthey beschouwde het als de hem toegewezen taak, om aan de historische en sociale wetenschappen, die onder impuls van de Historische School tot een zelfstandig geheel waren uitgegroeid, een zekere en onwrikbare kennistheoretische grondslag te bieden. Hij zag zich hierbij geconfronteerd met de sedert het begin van de zestiger jaren van de negentiende eeuw voornamelijk in Frankrijk en Engeland virulent geworden positivistische en empiristische pogingen, om deze wetenschappen aan een eenheidswetenschappelijke, dit wil zeggen, voornamelijk door de natuurwetenschappen gedicteerde methodologie te onderwerpen. Dilthey's richtsnoer werd gevormd door een innige vertrouwdheid met de concrete onderzoekspraktijk van de geesteswetenschappen. Hun gemeenschappelijk credo bestond erin, de beoefende methode bestendig aan het onderzoeksgebied aan te passen en een niet-metafysische, empirische, van de methodologie van de natuurwetenschappen grotendeels onafhankelijke zelfstandige onderzoekslogica voor de studie van de maatschappelijk-historische werkelijkheid te ontwikkelen. Deze nam uitdrukkelijk afstand van de geschiedenisfilosofische constructies en ambities.

De vervulling van deze opdracht verbond Dilthey met een principieel filosofisch inzicht. De moderne bewustzijns- en subjectfilosofie van Descartes tot Kant, die in een geïsoleerd, autonoom, onhistorisch kennissubject, dat in zijn intellectuele vermogens opgesloten blijft, haar uitgangspunt vond, is ontoereikend, om de 'gesellschaftlich-geschiedliche Welt' onbevangen waar te nemen en aan de geesteswetenschappen een grondslag te bieden. Bij Dilthey groeide stilaan de overtuiging, dat alleen een radicale levensfilosofie, die de 'gehele mens', in de volle breedte van zijn maatschappelijke en historische levensverhoudingen in ogenschouw neemt, een antwoord vermocht te bieden, dat aan de werkelijke onderzoekspraktijk van de geesteswetenschappen tegemoetkwam. De onderliggende radicaal filosofische ambitie van Dilthey's kennistheoretische fundering van de geesteswetenschappen beoogt de levensfilosofisch-hermeneutische omvorming van Kants transcendentiaal-filosofie. Deze drijft Dilthey midden de tachtiger en in de negentiger jaren van de negentiende eeuw in de richting van een nieuwe vorm van filosoferen, die niet alleen de wetenschapsfilosofie, maar ook de logica en categorieënleer omvat. Met het inzicht in deze twee fundamentele betrachtingen is de toon gezet voor een heldere en duidelijke perceptie van de *Einleitung*. Ze is niet alleen een historisch interessant document van de negentiende-eeuwse wetenschapsfilosofie. Ze is het scharnierpunt van Dilthey's hermeneutisch-historische

levensfilosofie, die in de actuele discussie om een filosofie van de geesteswetenschappen, om een 'filosofische' hermeneutiek en een 'hermeneutische filosofie' nog steeds een belangrijk referentiepunt vormt. Deze perceptie corrigeert het gangbare beeld van de fijnzinnige literatuurhistoricus, de beschrijvende psycholoog en analyticus van de wereldbeschouwingen, waarvoor Dilthey steevast doorgaat. In het middelpunt van de belangstelling, die door de nieuwe Dilthey-Forschung is gewekt, staat de 'systematicus Dilthey'. (p. 19)

2.

De weg naar de *Einleitung* (H. 1) bestrijkt meer dan twintig jaar van voorbereidende ontwerpen en pogingen, om de grondslagen van de geesteswetenschappen filosofisch te verhelderen. H.-U. Lessing voert ons aan de hand van Dilthey's 'Nachruf' (1886) op diens jeugdvriend, de germanist W. Scherer, terug naar Dilthey's studietijd in Berlijn einde van de vijftiger en begin van de zestiger jaren. Aan de hand van Dilthey's 'Rede zum 70. Geburtstag' (1903) evocert Lessing, hoe Dilthey's wezenlijke intellectuele impuls, zich voor de ervaring van de geschiedenis open te stellen en in de historische wereld overal de uitdrukking van het leven te vinden, in de omgang met de Historische School groeit. Ritters colleges en Rankes seminaries lijken hem het historisch vermogen zelf tot levendige en waarachtige verschijning te brengen. De overtuiging, dat het positivisme aan deze waarachtige objectieve aanschouwing van de historische werkelijkheid afbreuk doet, stempelt de grondhouding van Dilthey's 'Einleitung'. Het boek kan als een 'anti-Mill' gelezen worden. Mills logica van de geesteswetenschappen, het zesde boek van diens *System of deductive and inductive Logic* fungeert, samen met Comtes 'philosophie positive', als een steeds aanwezig, ofschoon door Dilthey niet telkens opnieuw vermeld 'tegenmodel'.

3.

Dilthey's omschrijving van het begrip 'geesteswetenschappen' (H. 3), zijn analyse van hun systematische samenhang (H. 4), zijn kritiek van sociologie en geschiedenisfilosofie (H. 5), zijn kennistheoretische standpuntbepaling (H. 6) en zijn kritische fenomenologie van de metafysiek (H. 7) vormen het voorwerp van een indringende commentaar die Dilthey in ruime mate het woord geeft. Deze bijzondere gevoeligheid voor de eigen discursieve orde, waarin Dilthey de geesteswetenschappen ter sprake brengt, voor de eigen motieven, die hij daarbij opvangt en ontwikkelt, brengt de lezer stapsgewijze dichter bij een filosofie van de geesteswetenschappen, zoals deze uit Dilthey's positieve ingesteldheid en welhaast grenzenloze verdieping in deze hoogst omvattende materie zelf groeit. Dilthey verhoopt van de geesteswetenschappen niet alleen oriënterende kennis te

verwerven van de maatschappelijke en historische verhoudingen. Hij aanziet ze als belangrijke sturingsmiddelen in een sociale en culturele crisissituatie. Dit diepgevoerd crisisbesef bepaalt mee de grondtoon van het werk. (p. 71) Hij hanteert daarbij een begrip van geesteswetenschappen, dat minder de 'klassieke' historisch-filologische wetenschappen, meer de moreel-politieke, tot de oude praktische filosofie te rekenen geesteswetenschappen tot voorwerp neemt. Bovendien onderscheidt hij, zoals Lessing terecht vaststelt, niet expliciet genoeg pragmatische handelingswetenschappen of kwantificerende menswetenschappen van interpreterend-verhalende. Begrip en voorwerp van de 'hermeneutiek' ontbreken merkwaardig genoeg in de *Einleitung*. (p. 73-74) Dilthey's onderzoeksmethode is empirisch en uitgesproken anti-sciëntistisch. Uit een vooropgesteld begrip van wetenschap leidt hij geenszins de inhoud ervan af en met de feitelijke geesteswetenschappelijke onderzoekspraktijk ontwikkelt hij immanent en historisch-kritisch de haar eigen idee van kennis. Met 'geesteswetenschappen' geeft Dilthey de voorkeur aan een omschrijving, die breed genoeg is, om de veelheid van disciplines en methodes op dit gebied te omvatten. Nochtans vertoont ze ook gebreken. Ze wekt de indruk, de feiten, die tot de geesteswereld behoren, van de psycho-fysische levenseenheid, die de menselijke natuur vormt, te kunnen scheiden. In de ervaringen van het zelfbewustzijn en het bewustzijn van de menselijke persoon ziet Dilthey een basis, om de feiten van de geesteswereld van deze der natuur te onderscheiden. De geesteswereld blijft evenwel wezenlijk met de natuurwerkelijkheid verknoopt. Dilthey's metafysiek-kritiek, het afwijzen van de leer van de geestelijke substanties als naar buiten gekeerde projecties van de innerlijke belevingen van het zelfbewustzijn wordt gespiegeld door zijn poging, om naar het voorbeeld van de empiristische filosofie, in een empirische behandeling van uiterlijke en innerlijke ervaring ook de grondslag te vinden voor de relatieve zelfstandigheid van de 'geistige Welt'. Met de klemtoon, die hij op de innerlijke belevingen als eigen ervaringswerkelijkheid legt, verkrijgt de in de *Einleitung* ondernomen fundering een sterk subjectieve kleur. Lessing wijst erop, hoe deze eerst in Dilthey's *Aufbau* wordt vervolledigd door een meer objectieve, die in het verstaan van de levensobjectiveringen een nieuw zwaartepunt vindt. (pp. 79-80).

De beide standpunten van een wetenschappelijke opvatting, welke Dilthey onderscheidt, zijn het transcendentaal-filosofische, dat de gehele werkelijkheid onder de voorwaarden van het bewustzijn analyseert, en het objectief-empirische, dat de geestelijke werkelijkheid onder de voorwaarden van de natuur onderzoekt. Bijzondere aandacht schenkt Dilthey aan de structuur en functie van het zenuwstelsel in het psycho-fysische huishouden van de mens. Aan Dilthey's structuur-psychologische inzichten ligt overigens gedegen kennis zowel van de resultaten van fysiologie en geneeskunde als van de evolutionaire inzichten van de moderne biologie ten grondslag. Het verloop van de natuur is voor de vorming van menselijke behoeftes bepalend, en mede-bepalend voor de

ontwikkeling van de middelen voor het bereiken van menselijke doeleinden. Deze dubbele verwijzing naar de natuursamenhang is voor de relatieve scheiding van geesteswetenschappen van de natuurwetenschappen uiteindelijk van beslissende betekenis. Een volkomen oplossing van de tegenstelling tussen transcendentaal-filosofisch en objectief-empirisch standpunt blijft buiten het gezichtsveld van de *Einleitung*. Bovendien blijft Dilthey aan een sterk mechanistische opvatting van de toenmalige natuurwetenschap schatplichtig. De kennistheoretische weg, die Dilthey inslaat, brengt hem van de onmiddellijke realiteit van het in de innerlijke ervaring waargenomen over de verzekering van het bestaan van de buitenwereld naar het analogisch ontsluiten van ons verwante verschijningen van de buitenwereld krachtens een proces van overdracht uit de eigen innerlijkheid.

Dilthey's onderzoek naar de systematische samenhang van de geesteswetenschappen in het eerste inleidend boek heeft, zo stelt Lessing, grotendeels propaedeutische betekenis. Men kan het als een eerste aanzet tot analyse van de opbouw van de maatschappelijk-historische realiteit lezen, die ook los van het funderingsprogramma een eigen waarde bezit. (p. 91) Hij geeft daarbij de voorkeur aan de beschrijving van de feitelijke historische groei van de geesteswetenschappen, wijst uitsluitend logische constructie van hun samenhang van de hand. Het materiaal van het geesteswetenschappelijk vorserswerk is de historische en maatschappelijke realiteit, in zoverre deze uit historische getuigenissen en de huidige sociale situatie kan worden opgemaakt: een tegelijk onmetelijke en zeer onvolkomen gedocumenteerde stof. Bij alle onvolkomenheid vindt Dilthey in de moderne statistiek de basis, om de feiten van de samenleving exact te onderzoeken, in de literatuur een bruikbaar getuigenis van de spirituele ontwikkeling in het nieuwe Europa sinds reformatie en revolutie. Drie duidelijk onderscheiden groepen van uitspraken vormen de geesteswetenschappen: deze, die een realiteit uitspreken en het historisch bestanddeel bevatten; deze, die het gelijkvormig gedrag van deelinhouden, die door abstractie werden geïsoleerd, uitspreken; zij zijn het theoretisch bestanddeel; tenslotte deze, die waardeoordelen uitspreken en regels voorschrijven; in hen is het praktische bestanddeel van de geesteswetenschappen opgeborgen. Met name het feit, dat twee soorten van uitspraken, die primair van elkaar verschillen: de uitspraken over werkelijkheid en gelijkvormigheden enerzijds, deze over waarden en regels anderzijds, kunnen worden aangetroffen, wordt voor de kennistheoretische 'zelfbezinning' van de geesteswetenschappen betekenisvol. Het voorwerp van deze wetenschappen kan niet, naar het voorbeeld van de natuurwetenschappen, worden opgesloten in de enge ruimte van een studie van gelijkvormigheden en wetmatigheden.

Voor hun taak zijn de geesteswetenschappen slechts opgewassen, wanneer ze door analyse en abstractie een deelinhoud uit de omvattende historische en sociale realiteit isoleren en dit werkelijkheidssegment tot studieobject nemen.

Elke individuele geesteswetenschap kent deze werkelijkheid slechts op een relatieve wijze. De eerste deelinhoud, die het element van de historisch-maatschappelijke realiteit zelf vormt, vindt Dilthey in de levenseenheden of psycho-fysische individuen. De wetenschappen, die ze tot voorwerp nemen, bezitten derhalve fundamentele betekenis. Tevens merkt Lessing op, dat Dilthey's aanzet bij de reële, in de innerlijke ervaring onmiddellijk gegeven doorleefde psycho-fysische levenseenheid sterk subject-gericht en allicht ongeschikt is, om het vraagstuk van het verstaan van de zin en betekenis van instellingen adequaat te behandelen. (p. 99) De bijzondere plaats, die Dilthey aan de psychologie en antropologie als basiswetenschap van de geesteswetenschappen toekent, noopt Lessing tot een uitvoeriger bespreking van de wetenschapstheoretische status en betekenis van deze discipline. Het materiaal van de 'Real-' of 'Inhaltspsychologie' is de gehele geschiedenis en levenservaring en de resultaten van de studie van de beweging van psychische massa's. Psychologie is derhalve geen wetenschap van het in het zelfbewustzijn besloten, maar van het in levenssamenhangen ingebonden en opgenomen individu, dat hierin een bestaansmedium vindt. Deze levenssamenhangen zijn werkingssamenhangen, wisselwerkingen tussen individu, omgevings-werkelijkheid en andere levenseenheden. Een van de oudste en sterkste motieven van Dilthey's filosofische reflectie over de grondslagen van de geesteswetenschappen is zijn verzet tegen een constructieve, verklarende, met hypothesen werkende psychologie. Zowel de mechanische opbouw van de samenleving uit a-sociale en a-historische subjecten, de organologische voorstellingen van het geheel van de samenleving als het hanteren van volkpsychologische begrippen wijst Dilthey van de hand. De verhouding van de psychische eenheden tot de samenleving kan niet geconstrueerd worden. Categorieën zoals eenheid, veelheid, deel, geheel hebben een levensfilosofische grondslag; in de ervaringen van het individu is hun levendige grondslag te vinden. In de plaats van de abstracties van een genetische verklaring stelt Dilthey als alternatief een gezonde analytische behandeling van de mens als bestanddeel van de samenleving. Het centrale vraagstuk is hier de analytische kennis van de algemene eigenschappen van de mens. Naast de analyse van gelijkvormigheden behoort tot de bijzondere taak van de beschrijvende psychologie de kennis van typische onderscheidingen. (p. 104) Dilthey hoopt, dat deze beschrijvende methode tevens een zekere grondslag voor de verificatie van de hypothesen van de verklarende psychologie kan aanreiken. Een bijzondere relatie bestaat tussen psychologie en biografie. De ganse werkelijkheid van de mens in zijn historisch milieu komt hier tot uitdrukking.

De overwegingen, die Dilthey wijdt aan de verhouding van het subject, dat geesteswetenschappelijke analyse bedrijft, tot het geheel van de 'geschichtlich-gesellschaftliche Wirklichkeit', hebben een meer dan gewoon belang. In deze overwegingen kristalliseert zich gaandeweg de hermeneutische grondslag van de

geesteswetenschappen. (p. 107) Deze verhouding is ambivalent. Het subject van de geesteswetenschappelijke analyse bevindt zich in de dubbele rol, als theoretisch subject de historisch-sociale werkelijkheid als geheel tot voorwerp te nemen, als interagerend subject tevens medespeler in het maatschappelijke weefsel te zijn. Als geheel is dit weefsel onoverzichtelijk. Niettemin kunnen de maatschappelijke feiten van binnenuit worden verstaan en tot op zekere hoogte na-beeldend gereconstrueerd worden, door naar de waarneming van onze eigen innerlijke toestanden terug te keren. (p. 106) Dilthey noemt 'Verstaan' het proces dat zich voltrekt door een beroep te doen op het huishouden van de eigen innerlijke ervaring, dat tevens de basis vormt voor een analogisch ontsluiten van andere levenseenheden. De macht van wat maatschappelijk werkzaam is, beleven we innerlijk; het spel van wisselwerkingen is doorleefd. Dit 'beleven' schraagt het na-beeldend verstaan. Beide vormen de basiscategorieën van Dilthey's filosofie van de geesteswetenschappen en zijn filosofische hermeneutiek. Op dit leefwereldlijk verstaan richt zich de geesteswetenschappelijke kennis op. Gegeven, van binnenuit verstaanbare eenheden dienen zich hier aan. We verstaan ze, alvorens ze geleidelijk tot kennis te brengen. Dit verstaan activeert de gehele mens, het geheel van zijn bevattingsvermogen, de totaliteit van zijn gemoedskracht. Kennis is hier overigens, zoals Dilthey betoogt, overal met waardeoordelen, het beschouwen met stellingnames verbonden. Een levensverhouding doortrekt alle geesteswetenschappelijke kennis. Hieraan ontspringen ook beperkingen. Het aantal vaststelbare wetmatigheden is in de geesteswetenschappelijke analyse relatief gering. De grote verscheidenheid en singulariteit van levenseenheden in het sociale vlechtwerk laten niet toe een algemeen type van menselijk natuur tot maatstaf te nemen. Innerlijk beleven en de relatieve gelijkaardigheid van andere levenseenheden, die door het verstaan worden ontsloten, zijn volgens Dilthey voor de geesteswetenschappen een onuitputtelijke voedingsbodem. Het ontgaat Dilthey hier evenwel, dat door de sociale wisselwerkingen boven-individuele structuren ontstaan, die hij eerst in zijn latere werk samenvattend met het begrip 'objectieve geest' aanduidt. Deze kunnen niet worden verhelderd, wanneer men uitsluitend een beroep op individuen doet. De wordingsgeschiedenis van de geesteswetenschappen, hun toenemende vertakking houdt volgens Dilthey verband met de toenemende integratie van het individu in het geheel van de maatschappelijke arbeidsverhoudingen, met de ontwikkeling van beroepen en het toenemend aandeel van theorie bij de professionele vorming. Dit welhaast natuurlijk groeiproces voltrok zich zonder dat de behoefte ontstond om de gehele samenhang van de historisch-maatschappelijke werkelijkheid te thematiseren. Dit is een ambitie, die uitsluitend een filosofie van de geest, van de geschiedenis en de samenleving koestert en waarvan Dilthey de legitimiteit ter discussie stelt.

Op een summiere en gevatte wijze stelt Lessing ons Dilthey's interesse voor etnologie, volkskunde en vergelijkende antropologie voor disciplines,

welke op de basis van een psychologie een eerste beschrijvende 'samenhang van gelijkaardigheid' van de menselijke natuur pogen te bieden. Deze houdt verband met de groepsvorming in de voortschrijdende natuurlijke geleding van het menselijk geslacht en zijn toenemende spreiding over de aardbodem onder de verschillende levensvoorwaarden en omstandigheden. Uitgangspunt vormt de geografische en klimatologische gegevenheid van volkeren, rassen en culturen in hun genealogische geleding, die aan familiale verbanden, verwantschap en afstamming ontspringt, door contingente ontwikkeling en bewuste historische handelingen wordt beïnvloed: dit zijn de dragers van een historische beweging en de knooppunten van cultuur. Zonder enige hang naar mystificatie, die in begrippen zoals volksziel, volksgeest, natie of organisme schuilgaat, vraagt Dilthey naar de theorieën 'van tweede orde', die op grond van gedegen antropologische kennis de wisselwerking tussen individuen onder de voorwaarden van een bepaalde natuursamenhang onderzoeken. De wetenschappen, die hier ontstaan, zijn deze van de cultuursystemen en hun producten, van de uitwendige organisatie van de samenleving en sociale verbanden. De verheldering van hun betekenis in de systematische opbouw van de geesteswetenschappen geschiedt op een meer uitvoerige wijze. (pp. 114-138)

Beide worden geschraagd door duurzame relaties tussen individuen: wat hieraan ontspringt is ook langdurig werkzaam. De cultuursystemen en de uitwendige organisatie van de samenleving zijn doelmatige samenhangen en blijvende wilsbindingen. Zulke doelmatige samenhangen ontstaan, wanneer duurzame doeleinden, die aan een bestanddeel van de menselijke natuur ontspringen, psychische handelingen in de individuen verbinden en wilsbindingen tot stand brengen. De individuen zijn op arbeidsverdeling en de solidariteit tussen generaties aangewezen, om aan de fundamentele bestaansbehoeftes te voldoen. Gelijkaardige behoeftes en een vernuft, dat in dienst van menselijke doeleinden staat, werken samen. Op deze wijze grijpen de levensbelangrijke doeleinden in op geschiedenis en maatschappij. Zulke doelmatige samenhangen noemt Dilthey 'systemen'. Ze zijn in de psychofysische levenseenheid gegrondvest en reiken niettemin boven de individuen uit. Opmerkelijk is, zoals Lessing vaststelt, de psychologisch-antropologische verankering van de cultuursystemen en maatschappelijke organisatievormen. De doelmatige samenhangen en wilsbindingen ontspringen aan de totaliteit van de menselijke natuur en kunnen niet zuiver 'logisch' worden behandeld. Aangezien ze op psychische of psycho-fysische inhouden berusten, zijn de begrippen, die deze doelmatige samenhangen en vaste wilsbindingen beschrijven, begrippen van tweede orde, die van de 'Individualpsychologie' of 'Realpsychologie' specifiek verschillen; zulke begrippen zijn: behoefte, arbeid, nijverheid, waarde, zoals ze in de politieke economie aangewend worden. Omwille van hun psychologische herkomst blijven deze begrippen, waarin de kennis van de systemen en organisatievormen zich uitspreekt, voor Dilthey in psychologie en

antropologie gegrondvest. De structuur, die in een verband van wilseenheden ontstaat, de eigenschappen van deze maatschappelijke verbanden, van uiterlijke wilsbinding en heerschappij, vormen het bijzondere voorwerp van die wetenschappen, die de 'uitwendige organisatie' van de samenleving bestuderen. De psychologisch-antropologische grondslag wordt hier gevormd door samenhorigheidsgevoel, interesse en dwang.

Dilthey's systeemtheoretische aanzet tot een analyse van de cultuurwetenschappen heeft, ondanks de door de psychologische fundering opgelegde beperkingen, actualiteitswaarde. Niet op zijn minst door de openheid, waarmee Dilthey elk individu als een kruispunt van een veelheid van cultuursystemen beschouwt. Gemeenschappelijke levensinhouden worden in de interactie tussen individuen bevredigd. De levensrijkdom van deze individuen is niet enkelvoudig maar veelzijdig. Bovendien voltrekt zich een proces van materiële objectivering en bewaring van individuele handelingen doorheen de producten. Dat een noodzakelijke doelmatige samenhang doorheen de geschiedenis van de mensheid loopt, vindt Dilthey in Goethes brief aan von Beulwitz kort en krachtig uitgedrukt. (pp. 122-123) Deze samenhang rust op het handelen van zelfstandige individuen én op de macht, die een wilseenheid op die individuen uitoefent, welke erdoor gebonden zijn. De individuen ontplooiën zich onder de voorwaarden van de uitwendige organisatie van de samenleving. Cultuursystemen en maatschappelijke organisaties zijn derhalve met elkaar vervlochten. In andere domeinen zoals taal, godsdienst, kunst en wetenschap voltrekt zich een toenemende scheiding van vormen van innerlijke cultuur van de uiterlijke sociale organisatie. Tenslotte keert Dilthey zich naar het systeem van de zedelijkheid in de dubbele gestalte van motiverende kracht van het handelen en beoordelingsinstantie, dat, in tegenstelling tot de uiterlijke dwang van het recht, in de samenleving een soort innerlijke dwang ontvouwt. Tot de cultuursystemen, die niet rechtstreeks doeleinden verwezenlijken, maar indirect middelen in dienst van directe doeleinden, rekent Dilthey de opvoeding of paideia. Het gehele complex van wilsbinding naar de grondverhoudingen van gemeenschappelijkheid en afhankelijkheid vormt voor Dilthey de basis voor de uitwendige organisatie van de samenleving. (p. 129) Het individu is snijpunt van meerdere institutionele samenhangen: familie, onderneming, vereniging, gemeente, staat. In de wilsbindingen werkt het individu doorheen en dankzij het verband, waarin het zich bevindt. Verbanden van verschillende duurzaamheid zijn hier in elkaar geweven, die de verschillende cultuurgoederen verzamelen, bewaren en behoeden. Twee fundamentele factoren van tweede orde dragen de verbondenheid van het sociale leven: bewustzijn van gemeenschappelijkheid en de relatie van heerschappij en afhankelijkheid. Beide zijn evenwel relatief. Eerstgenoemde stoot bij de zelfbeschikking van het individu, laatstgenoemde bij de uitwendige vrijheid op een niet te overschrijden grens. Het sociale verband overstijgt het gemeenschapsgevoel, het nog vormloze bewustzijn van

gemeenschappelijkheid en sticht een innerlijke geleding, een 'structuur', die de wilsakten in een bepaalde vorm van samenwerking samenbindt. (p. 132) De doelmatige samenhang, die het verband constitueert, werkt als vormprincipe voor de uitbouw van het verband. Dilthey pleit voor een historisch-hermeneutische procedure, die analyseert, hoe het maatschappelijke verbandsleven niet op basis van het sociale contract wordt gevormd, maar zich progressief uit de eenheid van het familieverband ontvouwt. Anderzijds, zo merkt Lessing op, verzet Dilthey zich tegen de opvatting, om de familie zonder meer als sociale kiemcel te beschouwen naar het voorbeeld van de 'organisistische' sociologie van A. Schäffle. Uiteindelijk leeft het individu voor zichzelf. (p. 134) Bijzondere aandacht schenkt Dilthey aan de relatie van 'systeem' en 'verband' bij de behandeling van rechts- en staatswetenschappen. In deze samenhang stelt hij voor het eerst de vraag naar de legitimiteit van een zelfstandige sociologie. Historisch is ze volgens Dilthey de vrucht van de grote maatschappelijke omwentelingen sinds de Franse revolutie en de industrialisering. In Frankrijk wordt ze door Saint Simon geïntroduceerd en door Comte ontwikkeld. De Duitse 'Gesellschaftslehre' heeft in von Stein, von Mohl, von Treitschke en Schmoller haar meest prominente vertegenwoordigers. De maatschappelijke goederenorganisatie, die niet zonder meer in de samenhang van het staatsgeweld is opgenomen, vormt een nieuw sociaal fenomeen.

Exact individueel onderzoek, abstractie en analyse zijn Dilthey's maxims voor de geesteswetenschappelijke analyse. Globale theorieën, die de maatschappelijk-historische realiteit als één geheel menen te kunnen overschouwen, zijn aan de verdenking onderhevig, in quasi-metafysische constructies te verdwalen. Toetssteen hiervoor zijn sociologie en geschiedenisfilosofie. Beide zijn het voorwerp van een ongemeen scherpe kritiek in zijn *Einleitung*. Lessing vat deze in vier stellingen samen, die de nerf van Dilthey's kritiek vormen: beide zijn geen reële wetenschappen; hun opgave is principieel onoplosbaar; hun methodes zijn vals; beide bieden een verkeerde voorstelling van de relatie tussen historisch onderzoek en de verschillende individuele geesteswetenschappen. Wat Dilthey tegen sociologie en geschiedenisfilosofie in het geweer brengt, is hun uitgesproken voorliefde voor abstracte gelijkvormigheden. Een authentiek historische interesse vindt daarentegen in de beschouwing en het vatten van singulariteit evenzeer voldoening als in de ontwikkeling van abstracte wetmatigheden. De stof, die de geschiedschrijving tot een kunstvol geheel heeft verbonden, met psychologische of metafysische zinnen in verband te brengen, is voor Dilthey onvruchtbaar. Een synthetiserende geschiedenisfilosofie moet de plaats ruimen voor exact historisch onderzoek met een filosofisch oogmerk. (p. 144) Het historisch verloop kan niet op de noemer van één principe of één formule worden gebracht. De kennistheoretisch funderende individuele geesteswetenschappen dienen, uitgaand van psychologie en antropologie, aan de geschiedschrijving de

instrumenten aan te reiken, die een verklaring van de historische samenhang mogelijk maken. Metafysische geschiedenisfilosofie maakt plaats voor positieve geschiedschrijving. De historische causale samenhang in één klap te verbinden met de zin, de waarde en finaliteit van het historisch verloop, is een ijdele onderneming. Dilthey vraagt, dat men van de waarden en regels terugkeert naar het punt in het zelfbewustzijn, waar deze met voorstelling en gevoel zijn verbonden. Dan wordt namelijk zichtbaar, hoe waarden en handelingsregels betrekking hebben op ons 'systeem van energieën', hoe alle in de zin van de geschiedenis geprojecteerde ervaring van waarde en voorstelling van regel een reflex is, die aan onze eigen doorleefde innerlijkheid ontspringt. Zin, waarde en doel zijn, zoals de latere Dilthey betoogt, 'levenscategorieën'. Een geschiedenisfilosofie, die deze levensfilosofische oorsprong niet onderkent, bouwt daarentegen de zin van de historische werkelijkheid abstract uit een onmetelijk aantal van individuele waarden op. Ze blijft bevangen door algemene voorstellingen, die een totaalindruk van het historisch verloop abstract uitdrukken of vanuit een metafysisch principe ontwerpen. (p. 149) Ze is, zoals Lessing het oordeel van Dilthey gevat uitdrukt, gesecculariseerde theologie.

Dilthey's kritisch onderzoek naar de methodes van de moderne sociologie bereidt zijn eigen standpuntbepaling voor. De Duitse geschiedenisfilosofie wendde de methode van de 'geniale aanschouwing' in de geschiedschrijving aan, om ze met abstracte 'notiones universales' te kunnen bevolken. De moderne sociologie biedt daarentegen de aanblik van een genaturaliseerde geschiedenismetafysiek – ondanks haar positivistische aanspraken. Tegen het woordengeklapper van deductie en inductie voert Dilthey de eigen methodiek van de geesteswetenschappen aan. Het object ervan bestaat uit gegeven, van binnenuit verstaanbare eenheden. Uit dit verstaan ontplooit de kennis zich in een voortschrijdende analyse, waarbij het object zich voor het oog van de geesteswetenschapper gaandeweg vormt, deze zich met alle beschikbare gemoedskracht erin verdiept.

Lessings gedetailleerd commentaar op het eerste boek van de *Einleitung* bereikt een eindpunt in het hoofdstuk, dat het resultaat van dit eerste boek samenvat. (H. 6) Hij formuleert de krachtlijnen van een kennistheoretische fundering van de geesteswetenschappen, dit is het ervaringsstandpunt, dat Dilthey aanhoudt, en in zijn betekenis en draagwijdte onderzoekt. Met Lessing vatten we Dilthey's filosofie van de geesteswetenschappen in twee 'basistheorema's' samen. Tegen het natuurlijke systeem, het abstracte denken van het natuurrecht, de abstracte politieke economie en het systeem van de natuurlijke religie houdt Dilthey aan de stelregel vast, dat de individuele geesteswetenschappen door hun kennistheoretisch bewustzijn de plaats van hun uitspraken bepalen in verhouding tot de historisch-sociale werkelijkheid, waaruit ze geabstraheerd zijn, en op deze wijze aan deze werkelijkheid hun geldigheid meten. Als tweede stelregel houdt Dilthey staande, dat geen andere kennis van

de concrete totale samenhang van de historisch-maatschappelijke realiteit mogelijk is dan deze, welke door geleding in individuele samenhangen wordt verworven, dit wil zeggen dank zij de individuele geesteswetenschappen. (p. 158) In Dilthey's betoog van de noodzaak van een kennistheoretische fundering van deze wetenschappen gaat evenwel, zo stelt Lessing vast, ook een fundamentele aporie schuil. Voor Dilthey is een bewustzijn van de verhouding van de waarheden van de individuele geesteswetenschappen tot de werkelijkheid, waarvan ze deelinhoud zijn, onontbeerlijk. Deze werkelijkheid is evenwel als geheel nimmer als wetenschappelijk voorwerp gegeven, kan derhalve niet als vergelijkingspunt voor de verschillende individuele keninhouden worden gehanteerd. (p. 160) De verheldering van de innerlijke samenhang van de geesteswetenschappen, de bepaling van de grenzen van hun kennisvermogen en de analyse van de onderlinge verhouding van de door hen verworven waarheden – deze complexe en aporetische opgave zou, zo drukt Dilthey zich voorzichtig uit, als een 'kritiek van de historische rede' kunnen worden omschreven. In de innerlijke ervaring, in de feiten van het bewustzijn meent Dilthey het fundament hiervoor te vinden. Dilthey lijkt daarmee in overeenstemming te zijn met het kennistheoretisch standpunt in de filosofie sinds Hume, Locke en Kant. In één opzicht verschilt hij niettemin van deze traditie. De eenzijdige verheldering van ervaring en kennis vanuit het loutere voorstellingsbestanddeel van de menselijke natuur is volgens Dilthey ontoereikend. Het geheel van de menselijke gemoedskracht: voorstellen, gevoel en wil dient ook voor de verheldering van het kennisproces en de begrippen, die hieraan ontspringen, te worden aangewend. In de plaats van de geschiedenis van het geïsoleerd subject stelt Dilthey een zelfbezinning voor, die in de hele mens haar uitgangspunt vindt. Lessing bespreekt uitvoerig dit 'totaliteitstheorema', waaruit ook de originaliteit van Dilthey's kennisleer moge blijken. In de plaats van een onveranderlijk apriori van het kennisvermogen treedt een ontwikkelingsgeschiedenis, die van de totaliteit van de menselijke natuur uitgaat, het reële levensproces dat in wil, gevoel en voorstelling zijn verschillende zijden bezit. Zijn kritiek van de historische rede ontpopt zich tot een levensfilosofische transformatie van Kants kritische onderneming, die het fundament van de transcendentiaal-filosofie zelf radicaal ombouwt. Hij denkt hierbij aan de verbinding van kennistheorie en logica, om een methodenleer te ontwikkelen, die de individuele geesteswetenschappen met kritisch bewustzijn vervult.

Dilthey's filosofie van de geesteswetenschappen noemt zich een ervaringswetenschappelijke filosofie. Dit ervaringsstandpunt thematiseert Lessing aan het eind van Dilthey's eerste inleidend boek. Het keert zich tegen empirisme en speculatie. Het atomistische en mechanistische empirisme houdt Dilthey een empirie voor, die haar vertrekpunt vindt in de gehele, volle en niet ontworpen ervaring. Tot de speculatie rekent Dilthey onder meer ook Kants abstracte verstandsfilosofie, die het verzuimt, om de levenstotaliteit tot

uitgangspunt te kiezen. De werkelijkheids- en levensfilosofie, die Dilthey voorstaat, beschrijft Lessing in haar programmatisch karakter aan de hand van Dilthey's 'Berliner Entwurf' voor het derde boek van de *Einleitung*. Het medium ervan zijn de feiten van de innerlijke en historische ervaring, waaruit een rijp en volwaardig werkelijkheidsbewustzijn groeit. Deze werkelijkheid is in haar levendigheid betekenisvol en toch in haar geheel niet te doorgronden.

4.

Op het punt, waarop Dilthey een filosofie van de werkelijkheid en het leven bepleit, begint de historische zelfbezinning, die een kritische 'destructie' van de metafysiek beoogt. Dilthey zoekt in de geschiedenis het ogenblik, waarop de menselijke geest de historische en maatschappelijke werkelijkheid als een probleem ervaart en in de metafysiek een grondslag hiervoor zoekt. Hij beschouwt zijn historisch-kritische uiteenzetting met de metafysiek als een tegenhanger en aanvulling van Kants abstracte destructie van de metafysiek als wetenschap in diens kritische filosofie. (p. 174) Lessing beschrijft zorgvuldig de redenen, die Dilthey tot deze historisch-kritische uiteenzetting hebben geleid. Men dient zich het standpunt van de metafysiek helder voor ogen te stellen, wil men zich definitief ervan bevrijden; de band, die de metafysiek met de ervaringswetenschappen in de filosofie van de natuurfilosofische monisten, Schopenhauer en Lotze nog verbindt, moet worden doorgesneden; de scheiding van rationale en empirische wetenschappen is een metafysisch overblijfsel, dat moet worden opgeruimd.

Met het historisch ontbindingsproces van de metafysiek en het ontstaan van de moderne wetenschap verbindt Dilthey tevens het inzicht in de onmogelijkheid van de metafysiek als wetenschap én het besef van de onvergankelijkheid van het metafysisch bewustzijn in ons. Bovendien dringt het moderne ervaringswetenschappelijk standpunt in de kennistheoretische fundering van de geesteswetenschappen door. De ontbinding van de metafysische grondhouding van de mens tot de werkelijkheid vindt volgens Dilthey haar oorsprong in het losmaken van de doelmatige samenhang van de kennis uit het geheel van de menselijke natuur. Hierop berust de bevrijding van alle zielskrachten, de toenemende differentiëring, die door de corporatieve en autoritaire binding van de individuen in de Middeleeuwen werd geremd. Niet alleen religieuze ervaring, kunst en wetenschap ontvoogden zich. Ook in de organisatie van de samenleving voltrekt zich de verzelfstandiging van het individu. (p. 195) De binding van religieuze ideeën als instrumenten voor de constructie van de werkelijkheid wordt doorbroken. Een onbevangen waarneming van de realiteit wordt mogelijk. De sociale emancipatie van het individu laat een nieuwe verhouding van het kennend subject tot de werkelijkheid toe. Naast objectieve beschouwing ontstaat een ongebonden veelheid van aanzichten van de wereld. De

zelfstandige ontwikkeling van de individuele wetenschappen vindt hier een vruchtbare bodem. Studie van de gegeven werkelijkheid, onderzoek naar de causale wetmatigheid en het ontbinden van de complexe realiteit in factoren door experiment zijn de kenmerken van moderne wetenschap. De rest-taak van de metafysiek is het verbinden van de resultaten van moderne wetenschap tot een algemene wereldbeschouwing, die enige waarschijnlijkheid bezit. Met de ontbinding van de metafysische monistische systemen ontstaat een veelheid van metafysische ontwerpen, waarvan geen enkele bewijskracht bezit. (p. 197) Deze metafysische anarchie toont aan, hoe relatief alle systemen zijn en enkel de zeggingskracht van representatieve personen tot uitdrukking brengen. Zij ruimen de baan voor de moderne ervaringswetenschappen van natuur- en geesteswereld. Wat in de ontbinding van de metafysiek van de substantiële vormen en de monotheïstische systemen overblijft, noemt Dilthey een 'metafysische stemming', een grondgevoel, dat een antropologische constante is en met de psychologische oorsprong van het godsbewustzijn verweven is. Terwijl hij in zijn beschrijving van de ontbinding van de metafysiek de grondslag legt voor zijn latere 'Weltanschauungsphilosophie', formuleert Dilthey gelijktijdig aan de hand van de tegenstelling tussen moderne mechanische natuurwetenschap en metafysiek in een zestal stellingen het programma van zijn kennistheorie. Lessing vat dit programma kernachtig samen. Tegen het kantiaanse en neo-kantiaanse fenomenalisme houdt Dilthey staande, dat de werkelijkheid in de totaliteit van het zelfbewustzijn niet enkel als fenomeen gegeven is, maar als een werkzame realiteit, die weerstand biedt aan de wil en in lust en leed aanwezig is. (1) De mechanische natuurverklaring kan niet in de plaats treden van de doorleefde werkelijkheidservaring; ze kan enkel het in de beleving en ervaring gevene terugvoeren naar een samenhang van denknoodzakelijke voorwaarden. (2) Deze bevatten slechts een deelinhoud van de uiterlijk ervaren realiteit. (3) De mechanische natuurverklaring is voor de biologie ontoereikend. (4) De denknoodzakelijke voorwaarden zijn bovendien niet volledig aan te geven (5) en vormen tenslotte geen eenheidsmatige samenhang. (6) (pp. 200-202)

Dat de ontbinding van de metafysiek een onomkeerbaar proces is, beaamt Dilthey volmondig. De begrippen van substantie en causaliteit zijn geleidelijk uit de levendige ervaring ontwikkeld ten behoeve van de kennis van de buitenwereld en kunnen niet op hun beurt op het psychische leven worden aangewend. Wat blijft, is het meta-fysische als persoonlijke levenservaring, als morele en religieuze waarheid, die uit de persoonlijke wilservaringen en hun inhoud ontstaat. Deze zijn in de vrijheid van de persoon opgeborgen en onttrekken zich aan wetenschappelijke objectivering. Lessing wijst erop, hoe hier Dilthey's eigen metafysische ingesteldheid ter sprake komt, die uit de diepgang van de zelfbezinning ontstaat, uit het besef, dat de voorwaarden voor onze vrijheid de natuursamenhang achter zich laten. (p. 207) Het sluitstuk van

zijn weerlegging van de metafysiek als wetenschap vormt zijn kritiek van het metafysisch basistheorema: het veronderstellen van een logische werkelijkheidssamenhang, een logische wereldgrond. Hij keert zich met beslistheid tegen het panlogisme van Spinoza en Leibniz' principe van een 'ratio sufficiens'. De moderne positieve wetenschap vervangt deze denknoodzakelijke logische samenhang door een mathematisch-mechanische natuursamenhang. Bovendien is de aanwending van Leibniz' principe op het domein van de geesteswetenschappen zonder voorwerp. De feiten van de geesteswereld zijn als werkelijkheid gegeven en bezitten de volle realiteit ervan. Zoals Lessing terecht betoogt, vindt hier Dilthey's levensfilosofisch inzicht in de oorsprong van de metafysische begrippen en theoremen zijn oorsprong. Het logisch onderbouwen van de doorleefde werkelijkheidservaring kenmerkt de metafysiek als 'Vernunftwissenschaft'. Wat evenwel in de totaliteit van het gemoed gegeven is, kan nimmer in gedachten worden opgelost. De metafysische categorieën kunnen niet, zoals Kant verhoopte, tot apriorische vormen van het intellect worden herleid. Ze bezitten namelijk een duistere, voor het intellect ondoordringbaar blijvende kern. Bovendien toont de ontwikkelingsgeschiedenis van het menselijk denken aan, dat bestanddelen van deze denkvormen verlaten en door andere vervangen worden. Een bepaalde innerlijk-objectieve samenhang van de werkelijkheid onder het uitsluiten van ieder andere is niet aantoonbaar. Deze kan niet apriori worden gededuceerd of in de voorwaarden van de gegevenheid van de natuurwerkelijkheid worden opgespoord. Tenslotte is de poging, om de laatste begrippen van de individuele wetenschappen op een objectieve en geldige wijze tot een voorstelbaar geheel te verknopen, een ijdele onderneming. De metafysiek kan de relatieve ervaringskringen, waarin deze begrippen zijn geworteld, niet overstijgen. De 'entia rationis', die ze vormen, kunnen niet door metafysische 'entia rationis' van de tweede macht worden overstegen. De projectie van een objectief subject, dat de wereldloop schraagt, is enkel vanuit het zielsleven mogelijk. En dit laatste is historisch relatief. Dit meest fundamentele inzicht, dat uit Dilthey's fenomenologie van de metafysiek spreekt, verbindt de relativiteit van elke metafysische wereldbeschouwing met een scherp bewustzijn van de historiciteit van het menselijk zielsleven.

Het derde, historische boek, dat Dilthey voor de *Einleitung* plant, dient de intellectuele geschiedenis van de mensheid, waarmee het tweede boek een begin maakte, voort te zetten vanaf het punt, waarop de mensheid het kennistheoretisch standpunt heeft bereikt. Dit boek heeft tot doel, de geschiedenis van het moderne wetenschappelijk bewustzijn in zijn relatie tot de geesteswetenschappen te schrijven. (p. 218) Zoals Lessing betoogt, blijft dit derde boek grotendeels ongeschreven. Uit de verspreide verhandelingen, uit de nagelaten fragmenten moeten de contouren ervan worden gereconstrueerd. Ook het vervolg, de boeken vier tot zes, die aan kennistheorie, logica en methodenleer van de geesteswetenschappen zijn gewijd, moet compositorisch worden opgebouwd, in

de eerste plaats uit de verhandelingen voor de Berlijnse Academie, waarin Dilthey fragmenten van zijn project opborg. Om de lezer toch een summier overzicht te bieden, schetst Lessing kort Dilthey's programma, zoals dit uit diens 1883 in Berlijn gehouden college 'Einleitung in das Studium der Geisteswissenschaften, Rechts- und Staatswissenschaften, Theologie und Geschichte' kan worden opgemaakt. (p. 220) Lessing wijst eveneens op de betekenis van Dilthey's laatste poging, om de het opzet van de *Einleitung* ondanks alles tot een goed einde te brengen: de 1910 gepubliceerde *Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften*. Hier vindt een subtiële accentverschuiving plaats, waarbij een meer algemene wetenschapsleer samen met vraagstukken van de geschiedenistheorie op de voorgrond treden. De samenhang van leven, uitdrukking en verstaan vormt nu de basis voor het grondslagenvraagstuk van de geesteswetenschappen, die de levensobjectivaties, het rijk van de 'objectieve geest' tot voorwerp hebben. Een belangrijk begrip is dat van 'werkingssamenhang', aangezien de spirituele werkelijkheid in deze vorm wordt gevat, die in het tijdsverloop zijn gestalte verkrijgt. Uit de kennistheoretische doelstellingen van de *Einleitung* ontbolstert zich, zo besluit Lessing zijn commentaar, geleidelijk een levensfilosofisch geïntegreerde werkelijkheidsfilosofie, die in de structuur zelf van wat leeft, in de articulatie en objectivatie ervan doorheen de uitdrukkingswerkelijkheid, die weerom voor het verstaan toegankelijk is, haar kringloop volbrengt.

Klassieke werken uit de filosofie zijn vaak bevrucht met een filosofische interpretatie-geschiedenis, die het onbevungen contact met de tekst eerder bemoeilijkt dan wel bevordert. H.-U. Lessing laat ons toe, om doorheen zijn uitmuntende studie en commentaar van de *Einleitung* Dilthey te ontmoeten zoals hij is. Het prachtige citaat uit William James' brief aan zijn zus roept de gestalte van Dilthey weer tot leven. 'He is the first man I have ever met of a class of men, to whom learning has become as natural as breathing.' Deze ademtocht van Dilthey heeft Lessing in zijn commenterende studie niet willen bevriezen. Een filosofie van de geesteswetenschappen wordt in leerzaamheid geschonken.